

## ПОДКРЕПАТА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ЗА СЪНАРОДНИЦИТЕ В ГОЛО БЪРДО В ПЕРОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Светлозар Елдъров

*Институт за балканистика с Център по тракология при БАН*

Настоящата статия е написана главно въз основа на документите и материалите, публикувани през 2000 г. в книгата *Българите в Албания 1913 – 1939. Изследване и документи*. Заедно с монографията по темата тя съдържа 115 документа, произхождащи главно от фондовете на Дирекцията на вероизповеданията, Министерството на външните работи и изповеданията и българската легация в Тирана (Елдъров 2000: 361). Използвани са и някои други документи, събрани тогава, но останали непубликувани, както и новопоявил се междуременно библиографски източник.

Условията за подпомагане на българите в Албания от страна на държавните институции, гражданските организации и църквата се подобряват едва след възстановяването на дипломатическите отношения между двете страни, които Първата световна война замразява на равнището на генерални консулства. Това става на 22 октомври 1922 г., но фактическото откриването на българското генерално консулство в Тирана се забавя по различни причини. Последните формални пречки са разчистени в преговори между българската и албанската легация в Рим в края на 1923 г. и началото на 1924 г. Междуременно Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ) в София търси подходящ кандидат за генерален консул в Тирана. Изборът му пада върху Иван Икономов, син на известния възрожденски деец Тодор Икономов и консул в Скопие в навечерието на Балканската война, по това време управляващ легацията в Будапеща. На него обаче никак не му се ще да замени прекрасната дунавска перла с наугледното балканско градче. Но и МВРИ не желае да отстъпва или просто не вярва да намери някой доброволец измежду дипломатите от кариерата. Затова остава непреклонно пред оплакванията на Икономов от разклатено здраве или опасенията му за нежелателни реакции от страна на Сърбия.

По-благоклонна се оказва съдбата, която подарява малка отсрочка на Икономов. В края на 1924 г., за когато е предвидено откриването на генералното консулство, Албания изживява остра вътрешнополитическа криза. Въръжените отряди на стария претендент за властта Ахмед Зогу нахлуват в страната и свалят правителството на Фан Ноли. Новоназначеният генерален консул благоразумно изчаква утихването на размириците в Италия и едва след това дебаркира на албанския бряг. Първият си рапорт от албанската столица той изпраща на 6 януари 1925 г., а на 11 с.м. връчва акредитивните си писма. Трябва да минат обаче още две-три седмици докато българското консулство започне да функционира нормално. Това става възможно едва на 25 януари, когато в Тирана пристига Лазар Поповски – *драгоман* (преводач) и завеждащ счетоводната служба. Той донася печатите и бланките на консулството, без които то не може да изпълнява своята официална мисия (Елдъров 2000: 31-32).

Една от основните задачи на генералния консул, издигнат на 15 май 1925 г. в ранг на управляващ легация, е да свери доколко старите статистики съответстват на действителното положение след турболенциите на световната война. На 25 юни Икономов вече е в състояние да изпрати първия си рапорт по този въпрос в МВРИ. Сам авторът му признава, че сведенията са непълни и неточни, тъй като много обективни причини, свързани с вътрешното положение в Албания, препятстват тяхното събиране и проверка. Въпреки това, той е в състояние да съобщи, че българите обитават 27 села и наброяват около 5-6 хиляди души, без да имат нито едно училище или църква.

Специално за Дебърско, което Икономов дели на „Мало-Дебърско (Пешкопийско)“ и „Дебърско Голо бърдо“, докладът му посочва 11 села с общо 156 български къщи (Елдъров 2000: 128-129).

Четири месеца по-рано в МВРИ постъпва друга статистика за българите в Албания, много по-подробна и пълна от тази на Икономов. Неин автор е Сребрен Поппетров (1870 – 1950), известен и уважаван деец на екзархийското църковно-училищно дело и македоно-одринската революционна борба от началото на 90-те години на XIX век насетне. Възпитаник на българската мъжка гимназия „Св. св. Кирил и Методий“ в Солун, той е екзархийски учител в Македония от 1891 г. с някои прекъсвания чак до Балканската война. Учителства в родното си село Върбени (Екши су), Леринско, в Тетово, Солун и Сяр. През 1894 – 1897 г. като студент в Историко-филологическия факултет на Висшето училище в София участва в създаването и дейността на Върховния македонски комитет в София и в Софийското македонско дружество. След завръщането си в Македония става член на ВМОРО. По време на Първата световна война е училищен инспектор в Скопие и Тетовско и окръжен управител в Битоля и Куманово. През 1922 г. пребивава известно време в САЩ и развива активна дейност сред българската емиграция. От 1923 г. до 1927 г. е депутат в XX и XXI Обикновено народно събрание като представител на Петричка околия и член на Македонската парламентарна група. Дългият списък на служебните му изяви се допълва и от други краткотрайни и второстепенни длъжности. В периода 1928 – 1931 г. той ще свърже пряко живота и дейността си с българите в Албания като главен инспектор на църковно-училищното им дело.

За първи път Сребрен Поппетров се докосва до проблемите на българите в Албания през 1925 г., когато съставя едно изложение по този въпрос, което съдържа подробни статистически данни и препоръки за насоката на бъдещата дейност. Документът е връчен на 10 февруари в МВРИ, а копия са изпратени до Св. Синод в София и Екзархийското заместничество в Цариград. Според статистиката на Ср. Поппетров, вероятно съставена въз основа на данни от екзархийските архиви, българите в Албания обитават 27 селища, в които разполагат с 1180 къщи, 7303 жители и 449 ученици. Специално за Дебърско той посочва 16 села с 389 къщи, 2089 жители и 184 ученици. Авторът на изложението обаче изказва увереност, че в Албания има най-малко 50 селища с около 10 000 души българско население, което е в състояние да изпраща на учение до 500 ученици. Във всички тези села до войните имало 18 учители и 16 екзархийски църкви. „Сега е удобно време, има и благоприятни условия, за да се организират църковно-училищно тия българи в Албания. Албанските правителства гледат благосклонно на българите там, па и албанският народ обича и уважава българския заради качествата и добродетелите, които е проявил и зарад симпатиите, които е показал към албанците“ – пише Ср. Поппетров. На основата на събраните данни и собствената си преценка той предлага в Албания да се изпрати един епископ с 20 свещеници и един училищен инспектор с 20 учители (Елдъров 2000: 122-125).

Върху този доклад външният министър Атанас Буров е поставил резолюция да му се докладва във връзка с разпределението на извънредния кредит. Очевидно бюджетните възможности на българската държава не са били в състояние да подкрепят такъв мащабен план, защото нищо от онова, което се предлага в изложението, не се осъществява. Управляващият българската легация Иван Икономов не проявява нито мащабността, нито инициативността на Сребрен Поппетров.

На няколко пъти „под формата на приятелско внушение“, като се позовава на миналите заслуги на българската държава към албанското националноосвободително движение, на топлия прием на албанците в България и на приятелските отношения между двете страни, Икономов неофициално ходатайства пред управляващите в Тирана

за назначаване на български учители в селата, обитавани от българи. Срещу това той неизменно получава уверения за „пълна готовност“ за съдействие, но също така и извинения, че „външни влияния“ пречели това да стане веднага. Под „външни влияния“ управляващият легацията има предвид Сръбско-хърватско-словенското кралство, но прави впечатление, че не го назовава пряко, въпреки че от контактите си с румънския си колега установява, че същата причина пречатства и решаването на въпроса с училищния въпрос на влашкото малцинство. Само в заключение Икономов обобщава, че това се дължи на „нашите западни съседи, които не искат да се признае изобщо съществуването на български и на други етнически елементи у тях и в земите под тяхно влияние“.<sup>1</sup>

Всъщност през цялата 1925 г. управляващият легацията Ив. Икономов се въздържа да направи официални постъпки пред албанското правителство по въпроса за училищно-църковните права на българското население. Причините са две – външнополитическите ангажименти на Ахмед Зогу към Югославия и липсата на достоверни сведения за конкретните нужди на сънародниците в Албания. На 28 януари 1926 г. МВРИ поставя като непосредствена задача на легацията да сондира условията за официално поставяне на въпроса, както и да проучи в кои точно села са необходими учители. Икономов продължава да действа крайно предпазливо – и по отношение на сондажите сред представителите на власти, и в контактите си с местните българи. Затова през първата година след откриването на легацията (а и за целия си мандат) той не посещава лично нито едно българско село в провинцията. Вместо това на няколко пъти предлага на МВРИ да му отпусне средства за командироването на *драгомана* Лазар Поповски в Корчанско (Мала Преспа), но така и не получава исканата субсидия. Началниците му в София напълно одобряват неговата „осторожност“ и му препоръчват и занапред да действа все така „настойчиво и с такт“ (Елдъров 2000: 32-33).

Най-сетне през март 1926 г. Икономов поставя официално въпроса за българските училища пред министъра на външните работи Илиас Вриони. Той го уверява, че въпросът ще бъде внесен за разглеждане в Министерския съвет. Управляващият легацията издейства аудиенция и лично при Ахмед Зогу. Той също го изслушва с внимание и обещава да разгледа въпроса „в дух на благосклонност“. В следващите си срещи с външния министър Вриони и с неговия главен секретар Джафер Вилла Икономов заявява желанието на българската държава да поеме издръжката на учителите. Изтъква и готовността на местното българско население да се жертва за такава кауза. Отговорите са все така обнадеждаващи.<sup>2</sup>

Приблизително по същото време, когато Икономов обикаля коридорите на властта в Тирана, министърът на външните работи и изповеданията Христо Калфов заявява пред управляващия албанската легация в София Али Аслани надежда и желание, че албанското правителство „ще има една благоволителна политика в училищно и църковно отношение спрямо българския елемент“. Отговорът, естествено, е положителен.<sup>3</sup>

Избраната от МВРИ в София и стриктно следвана от управляващия легацията в Тирана позиция изглежда печеливша. На 6 април 1926 г. Ив. Икономов отново посещава Вриони, който пак го уверява, че „правителството проучва деятелно въпроса“ за българските училища. Той щял да се уреди със специален закон съгласно Пакта за малцинствата още до започването на новата учебна година през септември. Почти дословно такъв отговор Икономов получава и от директора на Дирекцията на народното просвещение. Той обаче прави и съществено допълнение – учителите в

<sup>1</sup> Централен държавен архив (ЦДА), ф. 166 К, оп. 1, а. е. 185, л. 15а-18. с. 127-128.

<sup>2</sup> ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а. е. 185, л. 34-35.

<sup>3</sup> ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а. е. 185, л. 44.

българските села ще бъдат интегрирани в албанската образователна система и преподаването на български език ще става в рамките на албанската учебна програма с по няколко часа седмично.

Когато месец по-късно Икономов се опитва да получи повече информация за основните постановления на подготвяния законопроект, Вриони се показва „доста записан“ и не му дава необходимите сведения.

В началото на май 1926 г. дългоочакваният „Законопроект за народното просвещение в Албания“ най-сетне е внесен в дневния ред на Националната асамблея (парламента). Очакванията са да бъде приет преди началото на учебната година. От „достоверен източник“ Икономов получава потвърждение за онова, което вече се мълви сред дипломатическия корпус в Тирана – допуска се откриване на малцинствени училища с назначавани и плащани от правителството учители, които да преподават няколко часа седмично майчиния език като допълнение към официалната учебна програма. Където бюджетните средства не достигат, населението само ще може да предлага свои кандидати за учители. С оглед на това Икономов предлага да се потърсят евентуални кандидати в България чрез македонските благотворителни братства, доколкото българите в Албания не разполагат с подготвени кадри, които да знаят едновременно български и албански и да имат необходимата професионална квалификация.

Това, което Икономов предлага на началството си в София през май 1926 г., вече е поискано от българското население през септември предходната година. Показателно е, че инициатива произлиза от българите в Мала Преспа, докато сънародниците им в Голо Бърдо остават пасивни. С приближаването на новата учебна година някои български села в Мала Преса отправят молби до Министерството на народното просвещение в София, с които искат да им се изпратят „учители българи – родолюбци, които да учат децата им на българско четмо и писмо и да държат буден българския дух“. Експертите на просветното ведомство преценяват, че само за 12-те български села в Мала Преспа ще са необходими най-малко четирима учители. Още толкова биха потрябвали, ако трябва да се посрещнат нуждите и на българите в Голо Бърдо, както изисква справедливостта и българският национален интерес.

В първия ден на Великден 1927 г. (тогава 24 април) министърът на финансите и управляващ Министерството на външните работи Фейзи Ализоти доверява на Ив. Икономов, че Министерският съвет най-сетне се е занимал, при това „благосклонно“, с въпроса за българските учители в населените с българи села. Във връзка с това управляващият легацията отново умолява МВРИ да се обърне към македонските братства в София за намиране на подходящи лица за учители. И пак прави впечатление, че вниманието му е съсредоточено към Мала Преспа, а Голо Бърдо остава игнорирано. Икономов иска разрешение да командирова Лазар Поповски в Корчанско, за да активизира местните българи и въпросът да се представи като тяхна самоинициатива. Но и активността и инициативността на МВРИ не е по-различна, защото на 6 декември на Икономов пак се налага да моли за отговор на запитването си (Елдъров 2000: 33-35).

Всичко, което управляващият легацията в Тирана и МВРИ в София успяват да направят за българското просветно-религиозно дело в Албания от откриването на легацията в началото на 1925 г. до ремонта на сговористкото правителство през есента на 1928 г., е изпращането на 10 комплекта буквари за първо отделение и толкова библии, апостоли, требници и евангелия.

През 20-те години активна дейност сред българите в Албания развива Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО). Страната се превръща във важна оперативна база за Западна Македония. Успоредно със своята революционна дейност ВМРО се опитва със свои сили и средства да подпомага църковно-училищното

дело на албанските българи или да ходатайства за него пред държавните институции (Вж. Елдъров 2001). В Албания по линия на Коминтерна действа и Българската комунистическа партия. През 1928 г. нейни представители се оказват замесени в разкрит от полицията заговор за атентат срещу президента Ахмед Зогу. Двама български комунисти са осъдени на смърт и обесени публично в центъра на Тирана, други са екстрадирани. В подготовката на атентата се оказва замесен и *драгоман* на българската легация Лазар Поповски, който обаче успява да напусне страната в навечерието на разкритията. Тази афера нанася голям удар върху престижа на българската легация и върху перспективите за подобряване на положението на българите в Албания (Елдъров 2001: 47-51).

Във връзка с тези събития в началото на 1928 г. за *драгоман* на българската легация по спешност е назначен Апостол Димитров Грежов, който дотогава изпълнява същата длъжност в легацията в Атина. Родом от Костурско и активен участник в македоно-одринската борба в предходния период, той владее албански език и има стари контакти с дейците на албанското националноосвободително движение. На 5 май 1928 г. към легацията неофициално е прикрепен Димитър Илиев в качеството на „инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания“. Бивш екзархийски учител, родом от с. Върбица, Дебърско, на него се разчита да разбуди българското население в Голо Бърдо и Поле, което дотогава остава встрани от вниманието както на легацията, така и на ВМРО.

И наистина, по едни или други причини, но главно заради това, че са пръснати и изолирани сред преобладаващо мюсюлманско население, българите в Голо Бърдо не проявяват активност и самоинициатива, както сънародниците им в Мала Преспа. През 1928 – 1929 г. някои тамошни села подават изложения и молби до Министерството на просвещението в Тирана за откриване на училища с преподаване на български език. Начело в тази борба се откроява с. Връбник, единственото селище от бившата Костурска каза, което попада в границите на Албания.

С цел да насърчи и координира това движение, на 17 август 1928 г. в щата на МВРИ е учредена длъжността „Главен инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания“. Тя е поверена на Сребрен Поппетров, който три години по-рано апелира за по-активна, организирана и целенасочена подкрепа за албанските българи. Преди да отпътува за местоназначението си, той е инструктиран да се представи пред албанските власти като български учен и писател, който събира исторически, етнографски и фолклорни материали за бъдеща книга. Неофициално Ср. Поппетров е натоварен със задача да проучи църковно-училищните нужди на местното българско население и да направи предложения за тяхното удовлетворяване в духа на приятелските взаимоотношения между Албания и България и в съответствие с албанското законодателство. Управляващият албанската легация в София е информиран устно от министъра на външните работи и изповеданията А. Буров за официалната и неофициалната страна на мисията и е помолен да уведоми своето правителство. Очевидно тези предохранителни и полуконспиративни мерки целят да предпазят както главния инспектор, така и албанското правителство от неизбежни политически усложнения и интриги от страна на подозрителните съседи (Елдъров 2001: 53-54).

Сребрен Поппетров пристига в Тирана в средата на септември 1928 г. и веднага предприема опознавателни обиколки из страната, пропътува я надлъж и шир от Шкодра до Гирокастро и от Валона до Поградец. Единствената област, която не успява да посети, е Голо Бърдо, вероятно защото за нея е натоварен да отговаря другият „инспектор-организатор“ Димитър Илиев. На 19 октомври 1928 г. Ср. Поппетров изпраща своя първи рапорт до МВРИ като рекапитулация на събраните сведения. На 28

с.м. заедно с Д. Илиев адресират изложение до председателя на Дебърското благотворително братство в София, с което го уведомяват за положението и нуждите на българското население в Голо Бърдо. „Повече от 10 села (някои смес с другOVERCI) – около 2000 души българско население и с около 500 деца за учение попаднали в границите на Албания, дето могат да бъдат щастливи, че не останали по Гърция или Сърбия, защото албанското правителство ги приема и третира като българи – албански поданици, а те са свободни в своята вяра и народност като такива“ – съобщават училищните инспектори. Според техните сведения в шест от селата (Стеблево, Клене, Гинеец, Връбница, Кърчица и Ърбеле) има църкви, а в три (Ърбеле, Кърчица и Връбница) – училища. И църковните, и училищните сгради обаче отдавна не се ползват по предназначение поради липса на свещеници и учители, рушат се и скоро могат да се срутят. За да погребат по християнски своите покойници селяните са принудени да викат сръбски свещеник от другата страна на границата. Като намират това за „отрова за българската душа и едно голямо неудобство за албанското правителство“, Ср. Поппетров и Д. Илиев приканват Дебърското благотворително братство да се погрижи за намиране на учители и свещеници за българите в Голо Бърдо, родом от тоя край, които техните съселяните са готови да издържат. Необходими са също буквари, читанки, черковни книги и друга българска литература, чието изпращане може да се организира чрез МВРИ.<sup>4</sup>

До края на годината обаче никой нищо не прави за подобряване на положението на българите в Голо Бърдо. Сред камерния състав на българската легация освен това се появяват междуличностни напрежения, които също спъват работата. Апостол Грежов например, назначен междувременно за завеждащ легацията, пише критични доклади до МВРИ, в които укорява Димитър Илиев в бездейтелност и липса на необходимите качества за изпълнение на поверената му мисия, а именно – владеене на албански език и притежаване на албанско поданство. На 12 януари 1929 г. Д. Илиев е отзован от Тирана. Вече в София той подава рапорт в МВРИ, в който се оправдава за своите неуспехи както с „мъртвия“ гурбетчийски сезон, така и с особеностите на Голо Бърдо и Поле – „страна с неподатливи и железни българи“, но извадила „най-печалната участ от всички страни по Македонската земя“. На 9 март Д. Илиев представя статистически таблици, според които в десетте села в Голо Бърдо, населени с българи, от 250 семейства преди войните сега останали 130, а в Поле от 111 семейства са останали 35. От седем храма и пет училища в първата област и четири храма и три училища във втората вече не съществува нито един. Броят на учениците от двата пола той изчислява на 97 за Голо Бърдо и 29 за Поле. В министерството обаче основателно се питат защо едва сега се съобщава за срещнатите затруднения. В крайна сметка Д. Илиев е освободен от заеманата длъжност.<sup>5</sup>

Почти едновременно с него в България се връща и Ср. Поппетров. За разлика от своя колега той проявява голяма активност. На 3 февруари 1929 г. той се явява на общото събрание на Дебърското братство, пред което излага нерадостното положение на църковно-училищното дело в Голо Бърдо и Поле, останали 16 години без учители, а от шест месеца и без свещеник. На 7 февруари Поппетров се среща с председателя на Националния комитет на македонските братства д-р Константин Станишев, с когото разговаря за положението и нуждите на българите в Албания. Още същия ден е свикано събрание на членовете на Националния комитет и настоятелствата на братствата, пред които докладва още по-подробно. На 12 февруари води дълъг разговор с заместник-председателя на Св. Синод Врачанския митрополит Климент; на 14 февруари има повторна среща в Националния комитет специално по въпроса за българите в Голо

<sup>4</sup> ЦДА, ф. 166 Кр оп. 1, ф. 186, л. 36-37.

<sup>5</sup> ЦДА, ф. 185, л. 83-85а, 87-88.

Бърдо и Поле; на 16 февруари се среща с настоятелството на Костурското братство; на 18 февруари отново е в Националния комитет. За резултатите от своите срещи Ср. Поппетров докладва в МВРИ, като предлага конкретни имена за трима свещеници и петима учители за българите в Албания. Нито един от тях не е предназначен за Голо Бърдо и Поле. Както сам признава авторът на доклада, „най-мъчно пристъпват към работа първенците и учените от Дебърско, макар върху тях най-много да се действа“ (Елдъров 2001: 169-172).

Въпреки това Ср. Поппетров не се отчайва. На 23 февруари той вече е в състояние да предложи на МВРИ трима кандидати за учители за Голо Бърдо и двама за Поле. Всички те са родом от тези области, някои са били учители в предходния период. Намерен е и кандидат за свещеник, препоръчан от Дебърското братство. Сребрен Поппетров се среща и с управляващия албанската легация в София Али Аслани, с когото в продължение на два часа обсъжда проблемите на българите в страната. В МВРИ очевидно оценяват по достойнство активността на Ср. Поппетров, защото той остава на заеманата длъжност и отново се връща в Тирана.

В Албания Ср. Поппетров остава още година и половина. За целия период на своето пребиваване там – от септември 1928 г. до юли 1931 г. – той буквално засипва институциите в София с доклади, писма, изложения. Само официалните му рапорти до Политическия и Вероизповедния отдел на МВРИ възлизат на 100, някои от които по обем и съдържание приличат на академични статии. Никога дотогава, нито пък след това в МВРИ не е постъпвала такава обилна информация за положението на българите в Албания. Една немалка част от нея е посветена на положението на българите в Голо Бърдо и Поле.

В поверителен рапорт № 16 от 16 април 1929 г. Ср. Поппетров известява МВРИ, че близо шест месеца българите в тези две области, които той оценява на „повече от 3000 души“, останали без свещеник. Вместо да направят постъпки за ръкополагане на нов български свещеник и за откриване на българско училище, жителите на с. Врбница повикали албански свещеник, който започнал да обикаля и другите български села в този край. Като отговорни за това Ср. Поппетров сочи бившия си колега Д. Илиев, родом от същото село, и неговите роднини и познати там (Елдъров 2001: 186-187).

Почти едновременно с него, и завеждащият легацията Апостол Грежов изпраща доклад в МВРИ за пасивността на българите в Голо Бърдо и Поле в сравнение със сънародниците им в Мала Преспа. Те отказвали да подават заявление до албанските власти за назначаване на български учители и свещеници, защото се опасявали, че сърбите няма да ги допускат до пазара в Дебър, който е основен източник за тяхното препитание. По този повод А. Грежов обобщава, че селяните от Голо Бърдо и Поле „по робски дух, по страх, по липса на патриотизъм надминават всички други села“. Като ответна мярка той започва да отказва да визираще паспортите им при пътувания до България (Елдъров 2001: 191-193).

От средата на 1929 г. в докладите на Ср. Поппетров се появява една нова тема, която дотогава никой преди него не е засягал – темата за българите мюсюлмани в Албания като част от българското национално малцинство в страната. По този начин броят на българите в Албания нараства на 30 000 души, от които 10 – 11 хиляди православни и 19 – 20 хил. мюсюлмани. Това число Ср. Поппетров за пръв път съобщава в поверителния си рапорт № 24 от 10 юли 1929 г. Специално за Голо Бърдо и Поле той уточнява, че българите обитават около 100 села (!) и наброяват 12 000 души. И той, подобно на Грежов, укорява сънародниците си от този край, че са малодушни и незаинтересовани и се поддават на чужди влияния. „За осъждане е и интелигенцията от този край, че никак не се интересува от духовната съдба на братята си. Тя е доста

многобройна и избягала в България, която е отворила обятията си за всички българи, откъдето и да са те – и към други по народност бежанци. Тая интелигенция угажда на чужди политически интереси, макар да гаснат с хилядници техни братя българи и се застрашават с изгубване на народността от тия, на чиито интереси тия българи служат“ – с горчивина заключава главният инспектор (Елдъров 2001: 196-200).

Този рапорт идва в повече на МВРИ. Поставената резолюция говори сама за себе си: „Слава Богу, че не са били публикувани тия две статистики, които са по-скоро поверителни рапорти. Да се предупреди г. Ср. Поппетров да не публикува нищо преди да се съветва с нас“.

В поверителен рапорт № 25 от 4 октомври 1929 г. Ср. Поппетров отново се занимава с положението на българите в Голо Бърдо и Поле. „Най-мъчно се действа върху волята на българите от Дебърско – села в границата на Албания по причини, които съм изложил няколко пъти – пише той и пак посочва „лишената от добродетели интелигенция в България“ и роднините и съселаните на бившия училищен инспектор Д. Илиев. Към тях сега е добавен още един отрицателен фактор – „един учен – недоучен тип българин на име Иван Тръпков“, родом от с. Кърчища, който преди година се върнал от София в родния си край и препятствал подаването на заявления за български учители и свещеници от страна на местното население. На същия е посветен и поверителният рапорт № 31 от 31 декември 1929 г., в който Ср. Поппетров съобщава: „По всичко личи, че той е фатален провокатор и сръбски агент, който е в постоянни сношения с брата си – полицейски пристав в Сърбия“ (Елдъров 2001: 200-201, 213).

Подробни и интересни сведения за българите в Голо Бърдо и Поле се съдържат в поверителния рапорт № 54 на Ср. Поппетров от 14 август 1930 г. Според новоопреснените му данни в Голо Бърдо има 18 села, обитавани от „най-малко 16 000 души“. От тях около 1000 души са православни българи, около 1500 души албанци мюсюлмани и около 15000 души българи мюсюлмани. Православните българи, които в края на XIX – началото на XX век наброявали 30 000 души, сега обитавали само по няколко къщи в селата Стеблево, Клене, Генеец, Требища, Големо и Мало Острени. Само с. Врѣбница било изцяло населено с православни българи. Сребрен Поппетров обаче е категоричен, че българите мюсюлмани трябва да се считат за равноценна част на българската общност в Албания и на българската нация изобщо: „Нещо повече – пише той – по патриархален живот, по нрави и обичаи, по говор и песни, по привързаност към роден край и родно огнище, по любов към земеделие и трудолюбие, по гостолубие и любознание – по всичко, което характеризира българина, – тия мухамедани българи са по-българи не само от съжителите им в тая местност, но от всеки православен българин, където и да се намира той в село“ (Елдъров 2001: 221-232).

Според същия доклад в областта Поле има 21 села с около 1140 къщи, обитавани от 6000 души. До войните българите екзархисти обитавали селата Горно и Долно Кърчища, Макеларе, Обоки, Ърбеле и Деоляни, като всички имали училища и църкви. Сега православни българи остават само в Горно Кърчища и Ърбеле с по 20 – 30 къщи и тук-там в други села по някоя все още „неподигната“ къща. Останалата част на населението в областта се състои от албанци мюсюлмани. За разлика от Голо Бърдо, в Поле българи мюсюлмани няма. И тукашните православни българи Ср. Поппетров укорява в малодушие и поражение, задето не подавали заявления до албанските власти за български учители и свещеници. Част от вината за упадък на българското църковно-училищно дело в тоя край той отдава и на незаинтересоваността и неактивността на македонските братства в България.

Само след два дни статистическите данни на Ср. Поппетров отново нарастват. Според доклада му от 16 август 1930 г. населението на Голо Бърдо възлиза на 20 000

души, а на Поле на 8 000, а общият брой на българите в Албания достига 40 000 души „с всичко запазено българско, освен разликата във вярата на болшинството от тях“. И тук, както в предишния си доклад, главният инспектор изтъква техния български характер, проявяван в езика и обичаите. „Някакъв веров традиционен срам ги възпрепятства да изповядват, че са от българска народност, но и от тях има – особено от Гора, които силно желаят да четат български книги и вестници“ (Елдъров 2001: 232-241).

Развивайки темата за българите мюсюлмани в своите рапорти, Ср. Поппетров стига до идеята за разпространяването сред тях на български превод на Корана като крачка за приобщаването им към българската нация. За нея той уведомява МВРИ с рапорта си от 20 декември 1930 г., а вдъхновението му дошло от прочетена публикация във в. „Демократически сговор“, че мюсюлманската свещена книга вече била преведена на български. Главният инспектор е убеден, че ако българският превод на Корана се популяризира сред българите мюсюлмани в Албания, той ще изиграе двойка роля: „а) ще осветли основните начала на сегашната им религия, и б) ще възбуди любов към писмения български език, който ще им съдействува в това – ще им подсказе, че те могат да изповядват каквато щат религия, но че и в тая религия и въобще за целесъобразна просвета, майчиният език е, който въздействува най-много на човека и на дадено общество“. Като изчислява сега броя на българите мюсюлмани в Албания на 25 000 души, той пак повторя, че измежду тях има такива, които са живели в България, служили са в българската армия и „с охота и наслада четат български вестници, каквито от време на време давам на някои от тях“. Като съобщава тези сведения в МВРИ Ср. Поппетров моли да му бъдат доставени десетина екземпляра от българския превод на Корана, за да ги раздаде на някои „по-събудени от българите мухамедани“ в Голо Бърдо и Гора. Накрая изтъква и една по-далечна стратегическа цел: „От Корана лесно се отива към Библията и тогава нека сравняват чия вяра е по-права – оная, която Св. Св. Кирил и Методи с Цар Борис I ни са завещали, или тая, която турският меч е наложил насила на техните деди и прадеди“ (Елдъров 2001: 244-245).

В МВРИ обаче не оценяват по достойнство идеите на главния инспектор. Министерските чиновници тогава отдават по-голямо значение на активността на българите в Мала Преспа за извоюване на църковно-училищни права, а Голо Бърдо остава извън тяхното ползрение, не на последно място и заради пасивността или апатията на тамошното население. Не е уредена добре и българската легация в Тирана, която след отзоваването на управляващия Иван Икономов живее и работи в условията на своеобразна институционална недостатъчност. Апостол Грежов например няма дипломатически статут, който да му позволи да контактува официално с Министерството на външните работи в Тирана. Неговите функции са формулирани от МВРИ с причудливото „пазител на легационната архива и заведующ експедиционната служба“. Самият Грежов предпочита да подписва докладите си като „завеждащ легацията“, но това с нищо не променя положението му пред албанските власти и колегите му от дипломатическия корпус. През септември 1930 г. той е отзован, а вместо него е изпратен запасният офицер Христо Минков, който става временно управляващ. За несполучливия избор на първия инспектор на църковно-училищното дело на българите в Албания Димитър Илиев вече беше казано чрез мнението на неговите колеги Ап. Грежов и Ср. Поппетров. Подобна взаимна неприязън обаче се развива и между тях двамата и често докладите им стават отдушник на взаимните им чувства. Хиперактивността на Ср. Поппетров и неговите екстравагантни идеи не се нравят на мнозина в МВРИ. Накрая вече никой не си дава труда да чете докладите му и те потъват неоченени в министерския архив.

Така продължава до лятото на 1931 г., когато правителството на Андрей Ляпчев пада и на власт идва нов кабинет с министър-председател Александър Малинов, който същевременно поема и МВРИ. Едно от първите му решения е да закрие длъжността „Главен инспектор-организатор на църковно-училищното дело на българите в Албания“. Това не спира кадровия „кадрил“ в българската легация в Тирана. Длъжността временно управляващ е поверена на Минчо Минчев, а Христо Минков е понижен в ранг секретар. През октомври последният е отзован и на мястото му е изпратен Ангел Пецев, който по щат се води „драгоман – отчетник“. Впрочем и той не се задържа дълго и през 1934 г. се прибира в София. Кадровите промени продължават до пролетта на 1936 г., когато за пълномощен министър в Тирана е назначен д-р Янко Пеев (Елдъров 2001: 59, 71-72).

През това време българската държава прави твърде малко за реалната подкрепа на малцинствените права на сънародниците в Албания. Още по-малко или нищо е направено за сънародниците в Голо Бърдо. В доклада си от 15 юни 1932 г. секретарят на легацията Христо Минков подробно описва недъзите на тази политика и обобщава: „В реда на горните мисли за съжаление трябва да се признае, че по едни или други причини досега българското правителство е проявило много малък интерес към албанските българи и в това направление са направени много грешки и много пропуски на благоприятни моменти и време. Липсвала е една ясна представа за положението на тези българи, липсвала е една ръководяща идея по отношение задоволяването на техните културни нужди и една системна и планомерна работа в това направление“.<sup>6</sup>

На същото мнение е и *драгомана* на легацията Ангел Пецев. В доклад до МВРИ от октомври 1933 г. той аргументирано доказва несъстоятелността на използваните дотогава средства и методи за уреждане на училищно-църковния въпрос на българите в Албания. Изпращането на училищни инспектори при липсата на училища е напълно безсмислено и само прахосва милиони левове на държавния бюджет. От друга страна, последните промени в албанската конституция изключват възможността за откриване и поддържане на частни малцинствени училища. Това обезсмисля по-нататъшните дипломатически постъпки пред правителството в полза на български училища и църкви. Вместо това А. Пецев предлага нещо просто и евтино – при българската легация в Тирана да бъдат назначени един свещеник и един учител със задължение не само да се грижат за просветно-религиозните нужди на българската колония в албанската столица, но да могат в качеството на легационни чиновници да пътуват свободно и да обслужват сънародниците ни в Мала Преспа, Голо Бърдо и Поле. Поддържането на двамата служители ще струва на държавния бюджет само по 40 – 50 хиляди лева годишно, но би има огромен ефект върху духа на албанските българи. Ангел Пецев препоръчва за учителската длъжност Христо Атанасов от с. Пасинки, Голо Бърдо, бивш екзархийски учител и училищен инспектор в Македония, секретар на Дебърската митрополия по време на Първата световна война, лежал пет години в сръбски затвор след войната и после трайно емигрирал в Албания (Елдъров 2001: 301-302).

Този път МВРИ действа светкавично. Със заповед № 71 от 7 ноември 1933 г. при българската легация в Тирана са разкрити щатните длъжности „учител – черковен певец“ и „свещеник и помощник на българския учител“. Първата длъжност е поверена на Христо Атанасов, а втората на Христо Георгиев от с. Туминец, Мала Преспа.<sup>7</sup>

През 1934 – 1935 г., когато българската легация в Тирана изживява своята най-остра кадрова криза, вместо нея се активизират Дебърското благотворително братство и дружеството „Св. Йоан Кръстител“ на българските изселници от Голо Бърдо и Поле. На

<sup>6</sup> ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а. е. 185, л. 95-99.

<sup>7</sup> ЦДА, ф. 325 К, оп. 1 а.е. 91, л. 9.

няколко пъти те отправят изложения до МВРИ и Министерството на народната просвета, с които напомнят за проблемите и нуждите на сънародниците си в Албания. Основното желание на двете организации е да им се изпратят български учебници и книги. На 1 октомври 1935 г. със заповед на министър-председателя и управляващ МВРИ Андрей Тошев от бюджета за извънредни разходи на министерството са отпуснати 1330 лв. за купуване на буквари и читанки за децата от българските села в Голо Бърдо и Поле. В началото на 1936 г. и българската легация настоява за същото, като свидетелства, че въпреки неблагоприятните политически условия, интересът на албанските българи към книги на майчиния език напоследък е доста завишен (Елдъров 2001: 72).

Това национално-патриотично оживление на албанските българи и на земляческите им дружества в България вероятно е породено от поставянето по същото време на въпроса за малцинствата в Албания на вниманието на Обществото на народите. Временно управляващият легацията Минчо Минчев докладва в МВРИ, че албанската делегация в международната организация е депозирала декрет, който отново дава възможност за откриване на малцинствени училища в страната. Гърците дори отварят свои в някои селища в Южна Албания. В доклада си М. Минчев намеква, че от това може да се възползва и България. Друго е мнението на неговите началници в София. На 16 януари 1939 г. някой висши чиновник от министерството, най-вероятно началникът на Политическата дирекция на МВРИ, поставя върху доклада му следната резолюция: „освен по бюджетни причини, Министерството се въздържа засега от отваряне на училища в Албания и по чисто политически съображения – специално с оглед на отношенията ни с Югославия“ (Елдъров 2001: 72-73).

Към тази политика на съобразяване с българо-югославските отношения особено стриктно се придържа българският пълномощен министър в Тирана д-р Янко Пеев. И в неговия мандат е направено твърде малко или почти нищо за църковно-училищното дело на албанските българи. Възможно е тази пасивност по националната кауза да произтича от активните му ангажменти като агент на съветското разузнаване. Във всеки случай д-р Михаил Огнянов, лекар и публицист, който в детството си през 30-те години години е живял в албанската столица заедно със своите родители, свидетелства за него: „Не беше народен човек, не поддържаше връзки с нашенците в Тирана“ (Огнянов 2002: 136).

Тъй като след Сребрен Поппетров никой вече не повдига въпроса за българите мюсюлмани, в полезрението на българската легация и МВРИ остават само православните българи в Албания. Но и тяхното положение не се подобрява съществено. Заради преселвания зад граница или вътрешна миграция числеността на албанските българи с православно вероизповедание се съкращава драстично. Според една статистика от края на 1932 г., изготвена от *драгомана* на легацията Ангел Пецев българите в Голо Бърдо и Поле са едва 796 души, които обитават общо 167 къщи в шест села в първата област и в четири в другата. Легационният служител подкрепя статистиката си с пълен поименен списък. Друга статистика на легацията, поръчана специално от МВРИ, наброява през 1936 г. 3154 българи, които обитават 560 къщи в 19 села и три града. От тях българите в Голо Бърдо и Поле са 793 души, обитаващи 168 къщи в 10 села. На толкова ги изчислява и статистика от 1939 г.<sup>8</sup>

По спомените на д-р Михаил Огнянов, вероятно единственият жив свидетел за живота на българската общност в Тирана и Албания през 30-те години на XX век, нашите сънародници съхраняват ревностно българското си национално съзнание. Специално за българите в Голо Бърдо той дава следната характеристика: „Тези от Голо

---

<sup>8</sup> ЦДА, ф. 166 К, оп. 1, а.е. 185, л. 133, 179; а.е. 1023, л. 21.

Бърдо принадлежаха към мияците и носеха техни характеристики – диалект, поведение, обичаи. И те бяха майстори като своите събратя от по-наизток, които бяха най-добрите строители по нашите земи. Имаха стремеж да си показват майсторлъка и мотивът им за работа не бе само печалба, а и доказването на техния талант. Имаха съзнанието, че са „бугари“, имаха спомен за български черкви, някои от тях разказваха за София, където са строили, и често даваха примери от софийския си опит. За комити, войводи и борби не приказваха много, в техния отдалечен край Илинденското въстание не бе се разгоряло“.<sup>9</sup>

През април 1939 г. Албания е окупирана от италиански войски и губи своя суверенитет. Българите посрещат това събитие с искрица надежда за по-добър живот. Много скоро очакванията им са попарени от Втората световна война, която открива нова, още по-трагична страница в тяхната история.

#### ЛИТЕРАТУРА

**Елдъров 2000:** Елдъров, С. Българите в Албания 1913 – 1939. Изследване и документи. С.

**Елдъров 2001:** Елдъров, С. ВМРО в Албания (1925 – 1928). – В: Българите в Албания и Косво. С., Културно-просветно дружество „Огнище“, 61-73.

**Огнянов 2002:** Огнянов, М. Македония – преживяна съдба. С.

#### BULGARIAN STATE SUPPORT FOR OUR COMPATRIOTS FROM GOLLOBORDA REGION (ALBANIA) BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Svetozar Eldarov

*Institute of Balkan Studies with Center of Thracology – BAS*

*Abstract*

The text presents and analyzes documents and materials related to the Bulgarians from the Golloborda Region in Albania in the period 1918 – 1939, from the funds of the Directorate of Religious Affairs, Ministry of Foreign Affairs and Religions and the Bulgarian Embassy in Tirana. In these letters, reports and documents set out the problems of the Bulgarians in Albania in the period between the two World Wars, they contain detailed statistics, recommendations and guidelines to improve the state of our compatriots who remained on Albanian territory.

---

<sup>9</sup> Огнянов, М. Пос. съч., с. 159.